

BOLALAR ADABIYOTINING JAHON ADABIYOTIDAGI AHAMIYATI VA UNING RIVOJLANISHI

Mamarasulova Shoiraxon Maxammad qizi

*“Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
Samarqand.*

E-mail: Farrukh-uz@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon bolalar adabiyoti, uning bolalar adabiyotida bajaradigan vazifalari hamda ushbu jarayonga hissa qo‘shgan adiblarning hayoti, ijod yo‘li va asarlarining yaratilish tarixi haqida so‘z yuritilgan. Shu bilan birgalikda bugungi kunda bolalar adabiyotiga bo‘lgan e‘tiborni biroz sustlashayotganligini, aksariyat yozuvchilar bolalik obrazlarini bola tilida emas balki kattalar nigohida tasavvur etib yaratilayotganligini tahlil qilinganligini kuzatishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: xronologiya, adabiy an‘analar, didaktik adabiyot, tarbiyaviy xarakter, poetika, romantizm.

Аннотация. В данной статье обсуждено о мировой детской литературе, ее задачах в детской литературе, а также о жизни, творческом пути и истории творчества писателей, внесших свой вклад в этот процесс. В то же время мы можем наблюдать, что сегодня внимание к детской литературе несколько ослаблено, и проанализировано, что большинство писателей представляют образы детства не детским языком, а глазами взрослых.

Ключевые слова: хронология, литературные традиции, дидактическая литература, просветительский характер, поэтика, романтизм.

Abstract. This article discussed about world children's literature, its functions in children's literature, and the life, creative path, and creation history of writers who contributed to this process. At the same time, we can observe that today the attention to children's literature is somewhat weakened, and it has been analyzed that most writers imagine childhood images not in children's language, but from the eyes of adults.

Key words: chronology, literary traditions, didactic literature, educational character, poetics, romanticism.

Bolalar adabiyotining jahon adabiyotidagi o‘rni haqida so‘z yuritar ekanmiz, bolalar adabiyoti, asosan, bolalar uchun mo‘ljallangan asarlarni o‘z ichiga oladi. Bu adabiyotda bolalarga mos til, tasvirlar va qahramonlar orqali ularning dunyoqarashini kengaytirish, ularni qadriyatlar va madaniyat bilan tanishtirish ko‘zda tutilgan. Jahon adabiyotida bolalar adabiyoti quyidagi asosiy vazifalarni bajarishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi:

1. Tarbiya berish: Bolalar adabiyoti yosh avlodni axloqiy jihatdan tarbiyalashda katta rol o‘ynaydi. Masalan, Mark Tvenning hikoyalari, Charlz Dikkensning asarlari bolalarga qiyinchiliklarga qarshi turish va ezgulik yo‘lida kurashish kerakligini o‘rgatadi.

2. Ta’lim berish: Bolalar adabiyotidagi ko‘plab asarlar yosh o‘quvchilarni ilm-fanga, tarixga, madaniyatga qiziqtirish va o‘qitish maqsadida yaratilgan. Masalan, Yuliya Donaldsonning “The Gruffalo” asari o‘zining tasviriy va ma’noli mazmuni bilan bolalarning tasavvuri va tafakkurini boyitadi.

3. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish: Bolalar adabiyoti o‘zining afsonalar, ertaklar, sarguzasht hikoyalari orqali bolalar tasavvurini va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Masalan, H.K.Andersen va aka-uka Grimm ertaklari jahonda mashhur bo‘lib, bolalarni nafaqat yaxshi va yomonning farqini tushunishga, balki hayot olamini kengaytirishga xizmat qiladi.

Jahon adabiyotidagi bolalar adabiyoti namunalarining ba’zi muhim aspektlari:
– **Madaniy xilma-xillik:** Jahon bolalar adabiyoti turli xalqlarning madaniyati va an’analarini aks ettiradi. Har bir xalqning o‘ziga xos qadriyatlari va urf-odatlari bolalar adabiyotida o‘z aksini topgan.

– **Mavzularning universalligi:** Ko‘pgina bolalar adabiyotida uchraydigan mavzular (do‘stlik, sevgi, jasorat, to‘g‘rilik) umumiy bo‘lib, bolalarga nafaqat o‘z yurtining, balki butun dunyoning ahamiyatli qadriyatlarini o‘rgatadi.

Shunday qilib, jahon adabiyotidagi bolalar adabiyoti yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida, ularning axloqiy va ma’naviy kamolotida katta o‘rin tutadi.

Jahon bolalar adabiyoti namunalari sifatida xalq og‘zaki ijodi, eng qadimgi adabiy yodgorliklari, mif va afsonalar, qo‘shiq bilan chambarchas bog‘liqligi, axloqiy-tarbiyaviy mohiyati, didaktik tamoyillari hamda jahon xalqlari bolalariga bag‘ishlangan asarlarning tasniflanishi, ularning taraqqiyot tamoyillari, janrlar rang-barangligi yuzasidan tushuncha berishni ko‘zda tutadi.

Jahon bolalar adabiyoti, dastlab, didaktik adabiyot namunasi sifatida XVII - XVIII asrlarda paydo bo‘lgan. So‘ngra, bu adabiyot o‘zining betakror ko‘rinishlari orqali dunyoga tanildi. Barcha xalqlar bolalar ijodkorlari, eng avvalo, o‘z mamlakatlarining xalq og‘zaki ijodiga murojaat qilgani umumiy hodisadir. Masalan, Sharl Perro kichik kitobxonlarga dastavval, folklordan oziqlangan va badiiy sayqal berilgan eng yaxshi adabiy ertaklarni taqdim etdi.

XIX asr romantiklarining faoliyati keng kitobxonlar ommasiga xalq og‘zaki ijodi va har bir xalqning milliy-adabiy manbaalarini ochib berdi. Jumladan, bu bolalar adabiyotining rivojlanishiga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatib, aka-uka Grimmlar, H.K.Andersen va boshqa ko‘pgina ijodkorlarning adabiy hamda xalq ertaklari to‘plamlari paydo bo‘lishiga turtki bo‘ldi. Natijada, kichik kitobxonlar endilikda ham kitob, ham o‘z tengqurlari hayoti aks ettirilgan badiiy tasvirlarni qo‘liga ola boshladi. Shunday ekan, bolalar adabiyoti “katta” adabiyotning mustaqil tarmog‘iga aylanishida bu jarayon muhim omil hisoblanadi.

Romantizm insonning ruhiy rivojlanishdagi o‘z-o‘zini anglash davri – bolalikda kashf etilishini ochib berdi. Romantiklar asarlarida bolalik insonning o‘zidagi bebaho ichki olam sifatida, shuningdek, teran mohiyati va ajoyibotlari bilan kattalarni ham o‘ziga rom etuvchi davr tarzida talqin qilinadi. Kattalik esa xuddi eng samimiy va bolalarcha beg‘uborlik tark etilgan davr sifatida yoritiladi. Shuni tan olish kerakki, romantizm nafaqat bolalikni kashf etdi, balki uni eng sof mukammallik namunasi hamda mehr-shafqat timsoli sifatida insonga meros qilib qoldirdi.

Realistik tamoyillarning rivojlanishi, ruhiyatshunoslik fanining chuqurlashishi bilan bolalar adabiyotida keng qamrovli, ko‘p qirrali bolalik obrazi mustahkamlandi. Bunda yozuvchilar insoniyat rivojlanishi ibtidolari, yosh inson xarakterining tub-tubiga yetib, bola ichki dunyosining murakkabliklariga asta-sekinlik bilan kirib borib, uning mutanosiblikda va ziddiyatlarda, hayotning yorqin hamda qorong‘u va qayg‘uli onlarining kurashlarida shaxs sifatida shakllanishini ochib berishdi. Eng yaxshi yozuvchilar ijodini aniqlovchi asosiy vosita – bu bolalikka ishonch, ulg‘ayib kelayotgan insonga hurmat, unda rivojlanishning bor imkoniyatlarini, sarchashmalarini hamda asosiy omillarini ko‘ra olish qobiliyatining borligidir.

XX asr o‘zining keskin ijtimoiy muammolari, o‘tkir ziddiyatlari, siyosiy qarashlari bilan bolalar adabiyotini ham o‘zgartirib yubordi. Dunyoning dahshatlari kichik kitobxon asari sahifalariga kirib bordi. Ularning qahramonlari – ijtimoiy

jonzotlar, ular o‘z hollaricha insonga nisbatan qilingan vahshiylikka qarshi borishadi, o‘zlarining do‘stlikka, muhabbatga bo‘lgan huquqlarini talab qilishadi hamda kattalarni ularni tushunishlariga chaqirishadi. Zamon muammolari nafaqat realistik asarlarga, balki ertaklarga ham kirib boradi. Ular janriy xususiyatlaridan ozgina chekingan bo‘lsalar-da, hamon yaxshilik yovuzlik ustidan g‘alaba qozonishiga umid bog‘lashadi va shu yo‘lda tinimsiz ma‘naviy kurashlar olib borishadi.

Jahon bolalar adabiyoti bugungi kunda o‘zining janriy va tematik xususiyatlari jihatidan turli-tuman, o‘ziga xos tarzda shakllanib ulgurdi. Unga dunyoning eng taniqli yozuvchilari o‘z iste‘dodlarini va faoliyatlarini bag‘ishlashgan. Chunki ular insoniyat kelajagi o‘zida borayotgan avlod qo‘lida ekanligini yaxshi anglashadi.

Eng asosiysi, yosh inson adabiyot yordamida, fransuz shoiri Pol Elyuara ta‘biri bilan aytganda, o‘zining dunyoqarashida “bir kishi ufqidan barcha kishilar ufqiga” ko‘tarila oldi.

Binobarin, hozirgi zamon chet el bolalar adabiyoti quyidagi omillar ta‘sirida maydonga keldi, deyish mumkin:

– Folklor asarlari hamda klassik yozuvchilarning avval kattalarga mo‘ljallangan, ammo vaqt o‘tishi bilan bolalar kitobxonligi doirasiga kirib, kichik kitobxonga so‘zlab berish uchun hikoya tarzida qayta ishlangan asarlari (qadimgi yunon afsonalari, D.Defo, J.Svift, M.Servantesning romanlari).

– Bolalar kitobxonligi doirasiga qisqartmalarsiz va qayta ishlanmasdan kirgan folklor hamda mumtoz asarlar (folklordagi erkalamalar, topishmoqlar, allalar, shuningdek, V.Skott, Ch.Dikkens va boshqalarning asarlari).

– Bevosita bolalarga mo‘ljallangan asarlar.

Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlarni inobatga olgan xolda bugungi kunga qadar jahon bolalar adabiyotida o‘ziga xos o‘rin tutgan yozuvchilar hayoti va ijodiga qisqacha to‘xtalib o‘tsak.

Aka-uka Yakob (1785-1863), Vilgelm (1786-1859) Grimmlar ikki yuz yildan ko‘proq vaqt Xanau shaharchasida, Byurgerlar oilasida (bu oiladan ko‘pgina taniqli huquqshunoslar va ruhoniylar etishib chiqqan) Filipp Vilgelm Grimm va Doroteyalar oilasida katta o‘g‘illari Yakob, bir yildan so‘ng esa uning ukasi Vilgelm dunyoga keldi. Tez orada butun oila-o‘rmonli tog‘lar bilan o‘ralgan, tinch osuda shaharcha – Shtaynauga ko‘chib o‘tishdi.

Yoshlik chog‘laridanoq – aka-uka Grimmlar juftligi tug‘ilgan edi. Taqdir ularga uzoq hayotni o‘lchab bergan edi. Va ular o‘zlarining keksalik chog‘larigacha bu mustahkam bog‘liqlik hamda mehr-oqibatni tark etishmadi.

Yakob 11 yoshga to‘lganda ular otalaridan ajrab qolishdi. Bola oila boshlig‘i bo‘lib qoldi. Keyinroq Kasselda gimnaziya o‘qidi. Belgilangan sakkiz yil o‘rniga – tig‘izlashtirilgan to‘rt yil ichida aka-ukalar o‘qishni bitirib, Marburg universitetiga o‘qishga kirishadi. Universitetda ular qadimgi olmon she‘riyati, runalari bilan qiziqib, shu qiziqishlarini umrlarining oxirigacha olib borishdi.

Universitetni tugatgach, Grimmlar Kasselga qaytishadi. Bu vaqtga kelib Napoleon armiyasi Olmoniyaga bostirib kirdi. Fransuz hukmronligi – begona odamlar, begona urf-odatlar, shaharning har bir burchagidan eshitilib turgan begona so‘zlashuv Olmoniyaga, uning tiliga, urf-odatlariga, tabiatiga, adabiyotiga mehr qo‘ygan o‘spirinlarni qattiq iztirobga solardi. Aka-uka Grimmlar vaqtlarini kutubxonalarda noyob qadimgi olmon manuskriptlarini (qo‘lyozmalarni), masalan, nemis adabiyotining birinchi yodgorligi “Xildebran haqida qo‘shiq” asarini o‘rganib, qadimgi nemis she‘riyati to‘plamlarini chop etishdi. Bu bilan ular xalq yuragining tubida mudrab yotgan qadimgi hikmatlarni qayta tiklash maqsadlarini amalga oshirishdi.

Aka-uka Grimmlar o‘zlarining harakatdagi faoliyatlari folklorga bag‘ishladilar. Faoliyatlari davomida ertaklar to‘plash bilan mashg‘ul bo‘ldilar.

Birinchi mustaqil topilmalar 1807-yilga taalluqli bo‘lib, ular Kasseldagi ikki oila: Vildlar va Xassenpfluglar bilan bog‘liq. “Boshmaldoq – bola”, “Aqlli Gretel”, “Navqiron Pahlavon”, “Oq kabutar”, “Mushuk va sichqonning do‘stligi”, “It va chumchuq” kabi ertaklar Vildlar va Xassenpfluglar oilasi a‘zolaridan yozib olingan to‘plamlar sirasiga kiradi. To‘plamlarning jamlanishida o‘zining katta hissasini qo‘shgan dorifurush Vildning beshinchi qizi Ganriett Doroteya Vild, keyinchalik Vilgelmning turmush o‘rtog‘i (Yakob umrining oxirigacha ham uylanmagan) haqida albatta aytib o‘tish joiz. Doroteya aka-uka Grimmlarga “Ganzel va Gritel”, “Erto‘la bekasi”, “Kuylaydigan danakcha” kabi ertaklarni taqdim etdi.

“Bolalar va oilaviy ertaklar” kitobiga Grimmlar ukasi Lyudovik tomonidan illyustrasiyalar chizilgan. U 20-dekabrda – Rojdestvo bayrami arafasida kitobxonlar qo‘liga tegdi va eng katta sovg‘a bo‘ldi. To‘planning shon-shuhrati aka-uka Grimmlarga uning ikkinchi qismini ham to‘plab, chop ettirishga ruhlantirdi. Ikkinchi kitob nashrdan chiqqach, Grimmlar qo‘lida yana anchagina ertaklar yig‘ilib qoldi va

ular uchinchi kitobni bosmadan chiqarishni reja qilishdi, ammo keyinchalik fikrlaridan qaytib, ikkinchi qismning keyingi nashrida yig‘ilib qolgan ertaklarni qo‘shib chop etishni ma‘qul topadilar. Nihoyat, 1812-yilda Grimmlar tomonidan yaratilgan ertaklarning birinchi jildi, 1815-yilda ikkinchi jildi, 1822-yilda esa har ikkala jildni umumlashtiruvchi uchinchi jildi e‘lon qilingan. Grimmlar bisotida jami 200 dan ortiq ertak mavjud edi. Yakob ertaklar o‘z aslicha, xalqchil bo‘lib qolishining tarafdori bo‘lgan. Shunga ko‘ra, ularni qayta bayon etilishida tuzatish kiritmaslik, zamonaviy ko‘rinishda tabdil etmaslik yoki ijodkor didi bilan yo‘g‘rilmagan bo‘lsin, degan fikrida qat’iy turgan. Vilgelm esa olimdan ko‘ra, ko‘proq shoirtabiatligi uchun ertaklarga badiiy sayqal berish tarafdori bo‘lgan. Shubhasiz, bunday ikki xilda fikr yuritish foydadan xoli bo‘lmagan. Natijada, Grimmlar ertaklari o‘zlarining xalqchilligini yo‘qotmagan holda muallif she‘riy uslubining birligini saqlab qolgan. Shu tariqa, aka-uka Grimmlar ertaklari hali-hanuz dunyo kezmoqda va jahon bolalarining maroq bilan o‘qiydigan asarlari turkumiga kiradi. Jumladan, Grimmlarning dunyoga mashhur bo‘lgan “Zolushka”, “Qor qiz” ertaklari qahramonlari hammadan turki yeydigan, so‘kish eshitadigan va eng past holda qiyin yumushlarni bajaradigan qizlar bo‘lib, ertak davomida o‘zlarining halol mehnatlari, oqko‘ngilliklari tufayli baxtli bo‘ladilar. Xususan, “Yalqov Geys”, “Gansning baxti”, “Botir tikuvchi”, “Yosh pahlavon”, “Bremen musiqachilari” kabi ertaklari o‘zbek tiliga ham mahurat bilan o‘girilib, bugungi kunda o‘zbek bolalar kitobxonlarining mulkiga ham aylana oldi. Grimmlar ertaklarining umumiy ahamiyati shundaki, ularning qahramonlari har qanday og‘ir, qaltis vaziyatlarda ham o‘zlariga chora topa oladi, tadbir izlaydi. “Tulki bilan g‘ozlar” ertagi shu jihatdan ahamiyatli. Unda hiyla va makr ishlatishga usta tulki obraziga tadbirkor g‘ozlar timsoli qarshi qo‘yiladi.

Umrlarining so‘nggida aka-uka Grimmlar Berlin universitetida maruzalar o‘qiydilar hamda nemis tili lug‘atini tuzish ustida ishlaydilar. Ikki buyuk olim, tilshunos, adabiyotshunos, buyuk ertakchilar yashab o‘tgan Kassel shahrida muzey tashkil qilinib, ularning shaxsiy buyumlari, dunyoda yuzdan ortiq tillarga tarjima qilingan kitoblarning nusxalari, ukalari Lyudvigning san‘at asarlari ehtiyotkorona saqlanib kelinmoqda.

Sharl Perro (1625 – 1703). 1697-yilda Fransiyada “Mening onajonim Gusinaning ertaklari” deb nomlangan kitob nashrdan chiqdi. Aslida ertakni o‘sha davrdagi mashhur shoir, fransuz akademiyasining a‘zosi Sharl Perro yozgan bo‘lsa-

da, uning muallifi P.Dermenkur deb hisoblanardi. Ko‘p kitoblar muallifi Sharl Perro ismi sharifini “jiddiy bo‘lmagan” ertaklar ostiga qo‘yishni o‘ziga lozim ko‘rmay, uni o‘g‘lining ismi sharifi bilan imzolagan edi. Lekin aynan shu sehrli ertaklar jahon adabiyotining oltin fondiga kirib, yozuvchiga shon-shuhrat keltirdi. Perroning ertaklari ko‘p marotaba boshqa tillarga tarjima qilingan va nashrdan chiqqan. Ertakning rus tilidagi tarjimasini I.S.Turgenev boshlab bergan bo‘lsa, rus tili vositasida o‘zbek tiliga kirib keldi.

Perro o‘z ertaklarining so‘zboshisida ertak janri asosida yotgan jiddiy hamda kulgili va g‘alati narsalar uyg‘unlashib ketishiga ishora qilib: “...bu umuman, bekorchilik emas, balki o‘zida foydali pand-nasihatni mujassamlashtirgan... hikoyaning sho‘x, o‘ynoqi tuzilishini esa faqatgina o‘quvchi aqliga ko‘proq yoqimli tarzda ta’sir qilish, shu bilan birga unga ham o‘rgatib, ham xushnud qilishi uchundir...” degan edi. Bolalikning ilk davridan boshlab bizga “Qizil shapkacha”, “Jimjimaloq bola”, “Zolushka”, “Etikli Mushukcha”, “Uyqudagi malika”, “Ko‘k Soqol” kabi ertaklar ma’lum. Ba’zi ertaklarning qahramonlari odamxo‘r maxluqdan yoki, zolim bo‘ridan o‘zlarini o‘zlari qutqargan bolalardir. Jimjimaloq bola shu kabidir; muallif ertakning oxirida yozishicha, o‘zining yaqinlariga yaxshilik qiladi va o‘zining butun oilasini – ham otasini, ham og‘alarini ta’minlaydi. Zolushka ham xuddi shundaylardan, u qanchalar go‘zal bo‘lsa, shunchalar oqko‘ngil hamdir; u o‘gay opalarini o‘zi bilan saroyga olib ketadi. Perro ertaklarida yaxshilik va haqiqat g‘alaba qozonadi hamda qahramonlarga sehrgar personajlar, Zolushka yoki etikli mushukchada etikdo‘zning kichik o‘g‘lini cho‘qintirgan onasi – oqko‘ngil Feyayordam beradi. Bo‘ri, mushuk kabi hayvonlar inson tilida so‘zlashadi, bu folklorning bir ko‘rinishi bo‘lib, muallif xalq ijodining boy an‘analariga tayanadi hamda o‘ziga xos mualliflik janrini yaratadi. “Qizil shapkacha” ertagida tipik folklor asos namoyon bo‘ladi: bu qizil Shapkachaning buvisiga eltayotgan narsasi, savollaridagi hamda buvisining kiyimlarini kiyib olgan bo‘ri javoblaridagi takrorlash va parallelliklarda ko‘zga tashlanadi. Perroning boshqa ertaklarida birinchi o‘rinni romantik sevgi tarixi egallagan. Qahramon qator sinovlardan o‘tib, o‘zining mukofotini oladi: yaxshilik yomonlikni ustidan g‘alaba qozonadi, ya’ni xuddi “Uyqudagi malika” yoki “Ko‘k Soqol” ertaklaridagi kabi. Sharl Perro ertaklari qahramonlarining nomlari allaqachon turdosh otlarga aylanib ulgurgan. Zolushka yoki Ko‘k Soqol tarixlari har xil ko‘rinishlarda ko‘p marta jahon adabiyotida qayta-qayta ishlangan va sahnalashtirilgan.

XVII asr oxiri Sharl Perro ertaklarining yaratilishi bilan belgilanadi va uning ertaklari fransuz adabiy ertaklarining eng zo‘r hamda yorqin namunalari sifatida e‘tirof etiladi. Fransiyada XVIII asr esa ertaklarning oltin asri hisoblanadi. Ilgari bolalarga mo‘ljallangan maxsus adabiyot yo‘qligi uchun kichkintoylar kattalarning asarlarini o‘qishar edi. Keyingi asrlarda esa Sharl Perroning qisqartirilgan ertaklaridan aynan bolalar uchun namunalar tayyorlangan. Ulardan shafqatsizlik, erkinlik, badiiy o‘yinlar olib tashlanib, anchayin soddalashtirilgan.

Hans Kristian Andersen (1805-1875) o‘zining ajoyib va g‘aroyib ertaklari bilan jahonga tanilgan. U Daniyaning Odens shahrida tug‘ilgan. Bolaning yashash sharoiti va o‘qishi ancha-muncha yaxshi bo‘ladi. Bo‘lajak yozuvchi 1823-yilda Slagels maktabiga o‘qishga kiradi, undan keyin Xelsingyorda ta‘lim oladi. Bolaning otasi kavush tikuvchi, onasi esa kir yuvuvchi bo‘lib ishlar edi. Shuning uchun Hans kambag‘allar maktabiga o‘qishga kiradi. Oradan uncha ko‘p vaqt o‘tmay, ularning oilasi Kopengagenga ko‘chadi. 1828-yilda esa Kopengagen universitetiga o‘qishga kiradi. Andersen juda ko‘p mamlakatlarga sayohat qiladi. Fransiya, Shveysariya, Italiya, Gretsiya va Ispaniya singari mamlakatlarni borib ko‘radi. Andersenning ijodi 20-yillarning boshlaridan boshlanadi. U dastlab lirik she‘rlar, roman, drama, yo‘l ocherklari, biografik etyudlar yaratadi.

1828-yilda Kopengagen universitetini tamomlab, 30-yillarda Fransiya, Shveysariya, Italiya, Gresiya va Ispaniya bo‘ylab yana sayohat uyushtiradi. Bo‘lajak adib xalq og‘zaki ijodi bilan chuqur tanishib, tarix-ertak asarlari bilan yosh kitobxonlar orasida tanildi. Yozuvchining “Bolalar uchun aytilgan ertaklar” (1835-1842), “Yangi ertaklar” (1843-1848), “Tarix” (1852-1855), “Yangi ertaklar va tarix” (1858-1872) kabi ertaklari uning nomini jahonga tanitdi.

Andersen ertaklarining qahramonlari o‘zlarining samarali mehnatlari, aql-idroklari, axloq-odoblari bilan kitobxon qiziqishiga sazovor bo‘ladi. “Daniyalik Xolger”, “Qor malikasi”, vatanparvarlik ruhi bilan yo‘g‘rilgan “Daniya – mening vatanim”, ozodlik g‘oyasi mujassamlangan “Soqchi”, “Shiron asiri” va boshqa she‘rlari poeziya janrida yaratgan eng sara asarlari jumlasiga kiradi. Andersen o‘z romanlarida (“Improvizator”) zamonasi uchun juda muhim bo‘lgan voqealarni qamrab olishga harakat qiladi. Uning ijodi ko‘p qirrali va rang-barangdir.

Andersen bu kitoblarni yaratishda xalq og‘zaki ijodidan unumli foydalandi, ularning orzu-umidlarini qog‘ozga tushirishga harakat qildi. Ertaklardagi xarakter va jonli nutqni yanada mukammallashtirishga erishdi. Shuning uchun Andersen

yaratgan ertaklar sodda, kitobxon uchun tushunarli bo‘lish bilan birga, o‘quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanish xususiyatiga ham ega.

Andersen ertaklarida ko‘pincha bosh qahramon shahzoda ham, malika ham emas, balki oddiy mehnatkash xalq farzandi obrazlanadi. Ular o‘zlarining samarali mehnati, aql-idroki, axloq-odoblari bilan kitobxon tahsiniga sazovar bo‘ladilar. Uning “Qo‘ng‘iroqli girdob”, “Kumush tanga”, “Kolbasa sixidan sho‘rva”, “Go‘ng‘iz” va boshqa ertaklari fikrimizga yorqin misol bo‘la oladi. Ertakchining “Qo‘ng‘iroqli girdob” asarini olib ko‘raylik. Unda asrlar mobaynida ezilgan, og‘ir mehnat va zulmdan tinka-madori qurigan mehnatkash xalq vakili Blakenning o‘z xo‘jasiga qarshi turishi kitobxonni quvontiradi.

“Bolalar gurungi” asarida hech kim taqdirini, kichkintoy o‘tib ulg‘aygach kim bo‘lib yetishishini bilishi mumkin emasligini, bu ko‘proq o‘sha bolaning o‘ziga, intilishiga, kattalarning ibratomuz pand-nasihatlariga quloq solishiga bog‘liq ekanligini kuzatamiz.

Bolalar, odatda, hayvonlar, parrandalar, hasharotlar haqidagi ertaklarni sevib o‘qiydilar. Andersen yaratgan ertaklarning juda ko‘pchiligi ana shu mavzuni qamrab olishi bilan ham xarakterlidir.

“Dyumchaxon”, “Irkrit o‘rdakcha”, “Botqoqlik shohining qizi”, “Baqa”, “Burga bilan professor” singari ertaklari o‘zbek kitobxonlarining ham sevimli asarlariga aylanib ulgurgan.

Xullas, Daniya ertakchisi Hans Kristian Andersenning ijodi uzoq yillardan beri yosh kitobxonlarga zavq-shavq bag‘ishlab kelmoqda.

Jonatan Svift 1667-yilda Angliyaning yaqin qo‘shnisi va oroldagi mustamlakasi bo‘lgan Irlandiyaning poytaxti Dublinda ingliz muhojiri oilasida tug‘ilgan. Otasi u tug‘ilmasdan sal avvalroq vafot etgan edi. Ziyrak Jonatan huquqshunos, advokat tog‘asi qo‘lida tarbiya topadi. Bola boshlang‘ich maktabda tahsil ko‘rgach, o‘n to‘rt yoshida tog‘asi Dublin universitetining dindorlik fakultetiga o‘qishga beradi. Jonatan universitetni tugatgan vaqtda Dublinda irland katoliklarining inglizlarga qarshi qo‘zg‘oloni yuz beradi. Shu paytda Irlandiyadan quvilgan ingliz oilalari qatori yosh dinshunos olim Svift ham Dublinni tark etadi va “katta yer” – Angliyaga yo‘l oladi. Svift bu erda otasining do‘sti Vilyam Templga kotib bo‘lish bilan birga uning asrandi qiziga murabbiylik qiladi. Shuningdek uning boy kutubxonasidan bilimni oshirib, gazetalarga maqola, pamflet, feletonlar, she‘rlar yozib turadi. Uning dastlabki asarlaridayoq ijtimoiy hayot masalalarini,

siyosiy voqealarni hajv ostiga oladi. Chunonchi, XVIII asrning oxirlarida Fransiyada, keyinroq Angliyada qadimgi adabiyot tarafdorlari bilan yangi adabiyot tarafdorlari o'rtasida qizg'in bahslar bo'lib o'tadi. Svift 1697-yili shu bahsga bag'ishlab (ustoz Templingning topshirig'i bilan) "Kitoblar jangi" nomli mashhur hajviy pamfletni yozdi. Sviftning bu ilk asarida qadimiy va yangi kitoblar ramziy ma'noda bir-biriga qarshi qo'shin tortishar, qadimgi yunon shoiri Pindar yangi ingliz shoiri Kauliga qarshi ulug' "Iliada" ijodchisi Homer yangi qasidachi Draydenga qarshi jang qilishardi.

Qadimiy va yangi kitoblar o'rtasidagi jangda Sviftning o'zi ikkala tomonni himoya qildi. U hajviyasini o'rgimchak va asalari haqidagi hikoyat bilan tugatadi. Sviftning fikricha, "Haqiqiy adib o'rgimchak singari o'z ichidan chiqqan to'qima iplari bilan tanob tortaverishi yaxshi emas, asl ijodkor asalari ham hamma erda hayot materialini sharbatini yig'ib, uni san'at asaliga aylantirishi kerak". Sviftning ana shundan keyingi hayoti siyosiy kurashlarda toblanadi, u bo'sh vaqtlarida tibbiyot ilmi bilan shug'ullanadi. Chunki u qachondir dengizchi bo'lishi va bunda ana shu kasb qo'l kelishini yaxshi bilardi. U bu orzusiga erishdi ham. Bir necha yil dengiz, okean kemalarida xirurg bo'lib ishlaydi. O'z qahramoni boshidan kechirgan ko'p voqealarning aynan guvohi bo'ladi. Muhimi, siyosiy kurashlardan toliqqan adib, asarlarida bu jarayonni badiiy-kinoyaviy talqin etadi. U Dublinda ekanligida, Angliyaning hukmparast, olchoq lordlari irland dehqonlarini xonavayron qilayotganligini, irland hukumatining barcha huquqlari tortib olinganligini, irland xalqining taqdiri Londonda hal etilayotganligini g'azab bilan fosh etuvchi asarlar yozdi. Bu singari muammolar "Gulliverning sayohatlari"da ayniqsa yorqin aks ettirilgan. Aslida Jonatan Svift bu asarini boshqa bir buyuk ingliz adibi Daniel Defoning "Robinzon Kruzo" romaniga hajv sifatida boshlagan edi. "Robinzon Kruzo"ning bir necha qismidan iborat davomi bo'lib, ularda qahramon mavjud qirollik tuzumida, adolatli qonunlar asosida oddiy mehnatkash odam o'z baxtini topadi, degan g'oyani ilgari surgan edi. Svift esa aksincha bir-biridan battar olchoq, ochko'z, molparast, mansabparast, tekinxo'r, takabbur qirollar va vazirlar hukmronlik qilgan jamiyatda inson hech qachon baxtini topolmasligini Gulliver sayohat qilgan o'lkalar timsolida ravshan ko'rsatadi.

Umuman, "Gulliverning sayohatlari"dagi juda ko'p voqealar ramziy ma'noda hayot voqeligini aks ettirishga qaratilgan. Aytaylik, liliputlar orolida tuxumni uch tarafidan sindiruvchilar bilan poynagidan sindiruvchilar guruhi o'rtasida ashaddiy

bahs boradi. Tuxumni uchidan sindirishdan bosh tortganligi uchun 11 ming kishi o‘lim jazosiga hukm qilingan. Adib bu bilan o‘z zamonasidagi katoliklar va protestant mazhabidagi dindorlarning ashaddiy ixtiloflari aslida arzimas poydevorga qurilganligi, ammo shu arzimas sabab tufayli juda katta qirg‘inbarotlar yuz berayotganligini alamli qahqaha bilan tasvirlaydi.

Romanda Liliputiya’dagi ahmoqona tartiblardan yana biri – yuqori mansablarga qanday odamlar tanlanishi o‘tkir hajviy bo‘yoqlarda tasvirlanadi: “Birorta amaldor vafot etsa yoki imperatorning g‘azabiga uchrasa, bo‘shagan lavozimga da‘vogar bo‘lganlardan besh-olti kishi oliy hazratlari va butun saroy ahlini xushnud etib, dor o‘ynab berish uchun imperatordan izn so‘rashadi. Kimki arqondan qulamay, hammadan balandga sakrasa, bosh o‘rin o‘shaniki bo‘ladi”. Mukofot olish tartiblari ham shunga o‘xshash. Imperator tayoq o‘ynatganida uning ostidan va ustidan chaqqonlik bilan likillab o‘ta oluvchilarga oliy mukofotlar beriladi.

Svift o‘z hayoti davomida Angliya hukumati rahbarlariga juda ko‘p yaxshiliklar qilgan bo‘lsa-da, ular adibga bergan va‘dalarini tez unutishadi. Bundan insoniy g‘ururi ozor topgan adib “Gulliverning sayohatlari”da shunday hazil qiladi: ...har bir odam birinchi vazir qabuliga kirib, arzini qisqa qilib aytganidan so‘ng, esida qolishi uchun uni burnidan chimchilashi yoki qorniga bir tepishi kerak bo‘ladi... “Gulliverning sayohatlari” muallifi “Robinson Kruzo” muallifi bilan bahslashar ekan, hayotning cheksiz rang-barangligini, murakkabligini, kulgili va fojiali voqealarga boyligini idrok etishda Daniel Defoga nisbatan mislsiz yuksaklikka ko‘tariladi. Shu bilan birga u inson ruhiy holatlarini, qahramonni o‘rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhitni keng, batafsil tasvirlashni Defodan o‘rganadi ham.

Asar qahramoni Gulliver turli afsonaviy joylarga borib, ajoyib va g‘aroyib fantastik voqealarni boshdan kechirsa-da, uning xarakteri, fe‘l-atvori, ichki dunyosi nihoyatda haqqoniy, realistik bo‘yoqlarda chiziladi. U liliputlar o‘lkasidagi ahmoqona tartib-qoidalarga norozilik bildirmaydi, ularga barcha fuqaro qatori bo‘ysunadi. Liliputiyaning fani, qonunlari, urf-odatlarini, bola tarbiyalash jarayoni, ya‘ni buni jamiyat va davlat zimmasiga yuklatilishi haqida ajoyib lavhalar keltiriladi.

Romanning 3-4-qismlarida, ayniqsa, Svift satirasi g‘oyat kuchayib, umuminsoniy, falsafiy umumlashmalar darajasiga ko‘tariladi. Adib Gulliverning Laputaga sayohati voqealarida o‘zga xalqlarni asoratda saqlashga uringan Angliyaning mustamlakachilik siyosatini, davlat rahbarlarining xalqdan uzilib

qolganligini, ilm-fanda soxta, savodsiz, ahmoq odamlar ko‘payib ketganligini yorqin hajviy bo‘yoqlarda tasvirlaydi. Laputa hukumati Lapakka o‘xshash uchar orolda yashaydi. U faqat xalqdan soliq undiradigan vaqtda, yoki qo‘zg‘olonlarni bostirish uchun yerga yaqinlashadi. Boshqa vaqtlarda doimo osmonda yashaydi. Laputudagi “Lo‘ttibozlar akademiyasi”da ahmoqona “ilmiy” loyihalar ishlab chiqiladi. Masalan, lo‘ttiboz olimlar marmarni qumga aylantirish, uylarni tomidan boshlab eng so‘ngida poydevorini qurish haqida bosh qotirishadi. Yana bir o‘rinda Gulliver akademianing tilshunoslik maktabiga qilgan tashrifi bayon qilingan. U erda uch professor ona tilini takomillashtirishning turli loyihalarini muhokama qilishayotgan edi. Birinchi loyihada ko‘p bo‘g‘inli so‘zlarni bir bo‘g‘inlikka aylantirib, fe‘l va sifatdoshlarni chiqarib tashlab, so‘zlashuv tilini soddalashtirish taklif qilinardi. Muallif faqat otlargina mavjud predmetlarga mos keladi, deb ta’kidlaydi. Ikkinchi loyihada hamma so‘zlarni to‘liq yo‘qotish taklif qilinardi. Ushbu loyiha muallifi buning salomatlik va vaqtni tejash uchun nafi kattaligini asosiy dalil qilib ko‘rsatadi. Chunki so‘zlarni talaffuz qilish bo‘g‘iz va o‘pkani toliqtiradi, demak umrni ham qisqartiradi. Yoki muallifning matematika maktabiga tashrifi ham qiziqarli ma’lumotlarga boy. Bu erda shunday metodda o‘qitiladiki, buni Evropada qo‘llash amrimahol tuyuladi. Har bir teorema isboti bilan boshog‘riq dori o‘raladigan qog‘ozchaga siyohda yoziladi. O‘quvchi ana shu qog‘ozchani nahorda yutib yuboradi va uch kungacha suv hamda nondan boshqa hech narsa yemaydi. Qog‘oz hazm bo‘lgandan keyin uning ichidagi dori o‘zi bilan tioremani yetaklab, miyaga ko‘tariladi. Ammo bolalar dorining achchigligi va qisman ular sho‘xligidan bo‘lsa kerak, ular sal chetroqqa borib tuflab tashlashad. Asarning falsafiy Utopiya darajasiga ko‘tarilgan oxirgi qismida otlar aqlli zotlarga, odamlar maymunsimon aqlsiz maxluqlarga – exularga aylanadi. Exularning eng xunugi va axmog‘i podsho bo‘ladi. Bosh vazirning vazifasi – qirolning boshdan oyog‘igacha yalab chiqish va unga yangidan-yangi urg‘ochilar topib kelishdan iborat. Exularning ishi – hamma yoqni vayron etish, bir-birini qirib yo‘qotish. Ular oltinga va boshqa yaltiroq toshlarga sajda qilishadi.

Romanda shu kabi g‘aroyib sarguzashtlar bir talay. Ularning aksariyatida muallif “men”i sezilib turadi.

Janni Rodari (1920-1980) o‘zining ijodiy faoliyatini jurnalistlikdan boshlab, butun dunyoga mashhur muallif – ertakchi nomini olgan, o‘zining adabiy faoliyati uchun H.K.Andersen nomidagi Oltin medalga sazovor bo‘lgan yozuvchi. U

nonvoyning o‘g‘li bo‘lib mamlakatning shimolida Alp etaklarida joylashgan kichkinagina shaharda tug‘ilgan. Janni bolaligidan o‘zining aqlga sig‘mas fantaziyalari bilan ajralib turardi. Bolaning boy tasavvuriga uni o‘rab turgan barcha narsalar: ko‘lning toza, tiniq suvi, oroldagi qasr va uning o‘rtasida otasining nonvoyxonasi hamda unda po‘rsillab, bijirlab, pufakchalar chiqarib turgan oshgan xamir ozuqa berardi. O‘sha vaqtlarda u bir burda non uchun mehnatning og‘ir mashaqqatlarini chekishiga to‘g‘ri keldi. U o‘zi o‘ylagandek musiqachi ham, rassom ham bo‘lmay, u uchun juda zerikarli va diqqinafas bo‘lgan seminariyada o‘qishga tushib qoladi. Ammo Rodari o‘zini hayoti ustidan hukm chiqara oladi; institutda ma‘ruzalar tinglaydi, o‘qituvchilik qiladi, ammo “quruq o‘qituvchi” bo‘lmaydi, bolalarga tushunarli, xushchaqchaq o‘qituvchi bo‘lib yetishadi. U bir narsaga amin edi: maktab yumorga muhtoj, chunki unda “kam kulishadi”, lekin Rodari o‘qituvchi sifatida “o‘rganilishi kerak bo‘lgan ko‘p narsani achchiq ko‘z yoshlar bilan foydasiz o‘rgatishadi, biroq shu narsani kulib o‘rgansa ham bo‘ladi” degan fikrda bo‘ladi. Yozuvchi o‘zining birinchi she‘rlarini bosmadan chiqarishni “Unita” gazetasida, unga “Bolalar sahifasi”ni topshirishganda boshlagan edi. Gazeta kommunistik gazeta bo‘lib, unda birinchi navbatda kambag‘al bolalar hayoti aks ettirilishi kerak edi. “Hunarlardan nima keladi?”, “Hunarlar qaysi rangda?”, “Ovchi”, “Baliqchi”, “Farrosh” kabi she‘rlarining nomiyoq, uning adabiy ijodi qaysi yo‘nalishdaligini yorqin ko‘rsatib turadi.

Yozuvchi o‘z ijodining asosiy qismini ertaklarga bag‘ishladi. “Men o‘ylaymanki, ertaklarning ham yangisi, ham eskisi aqlni tarbiyalashda yordam bera oladi” – deb yozgan edi Rodari. Ertak bu turli xil gipotezalarning xazinasini. Ertak bolalarga atrof-muhitni anglashga, o‘zining tasavvuri bilan unga tanqidiy yondoshishga, borliqqa yangi yo‘llar bilan kirishga kalit bera olishi mumkin”. Ammo Rodarini katta ertak yozishga undagan narsa Kollodining “Pinokkio” asaridir. Faqat uning “Chippolino”sida qo‘g‘irchoqlar emas, odamlarga juda o‘xshagan sabzavot va mevalar ishtirok etgan. Ular yaxshi va yomon his-tuyg‘ular hamda yumor bilan yo‘g‘rilgan. Hikoya insoniylikni hamda bechora kambag‘al odamlarning hayotiy muammolarini imkon qadar kengroq yoritishga qaratilgan. Muallifning bitmas-tuganmas fantaziyasi tufayli bechoralar obrazi Qovoqvoy, usta Uzumcha, professor Nok kabilarda o‘z ifodasini topadi. Rodarining qahramonlari doimo ijtimoiy jihatdan aniq belgilangan, shuning uchun ertakning boshqa tomonida Limon shahzoda, ishyoqmas Apelsin, izquvar Sabzilar obrazi mavjud. Chippolino

butun piyoz oilasi bilan Limon qirolligida yashaydi. Ularda sodir bo‘layotgan barcha yomonliklar qahrli shahzodaning xohish-istagi bilan bo‘ladi, ammo “ular o‘zlari yaxshi odamlar bo‘lsalar-da, hamma narsaning to‘g‘risini aytilish kerak, ularning omadlari hayotda chopmagan. Nima ham qila olardik, qaerda piyoz bo‘lsa, o‘sha erda ko‘z yosh ham bor”.

Jahon adabiyoti dunyoning turli burchaklaridan turli madaniyatlar, tillar, tarix va falsafalarni aks ettiruvchi keng va xilma-xil adabiy asarlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu keng ko‘lamli sohada bolalar adabiyoti alohida va muhim o‘rin tutadi. Uning roli shunchaki o‘yin-kulgidan tashqari, yosh avlodning qadriyatlari, tasavvurlari va axloqiy tushunchalarini shakllantirishdan tashqarida.

Bolalar adabiyotida yosh kitobxonlarni jalb qilish, ularning rivojlanish bosqichiga mos keladigan hikoyalar, saboqlar va istiqbollarni taqdim etish uchun maxsus ishlab chiqilgan. Uning asosiy auditoriyasi bolalar bo‘lishiga qaramay, u bir nechta asosiy funktsiyalarni bajarish orqali jahon adabiyotining keng kontekstida hal qiluvchi rol o‘ynaydi

Fikrimiz so‘ngida xulosa sifatida shuni aytib o‘tish kerakki, bolalar adabiyoti jahon adabiyotida muhim o‘rin tutadi, chunki u yosh kitobxonlarni hikoyalar, madaniy qadriyatlar va hayotning muhim saboqlari bilan tanishtiradi. Hayoliy ertaklar, axloqiy ta‘limotlar va umuminsoniy mavzular orqali u kelajak avlodning o‘qishga bo‘lgan muhabbatini va dunyoni tushunishini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, bolalar adabiyoti hikoya qilish an‘analarining global madaniyatda davom etishini ta‘minlaydi, chegaralar bo‘ylab umumiy insoniylik tuyg‘usini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Будур Н.В., Иванова Э.И., Николаева С.А., Чеснокова Т.А. Зарубежная детская литература. – Москва, “Академия”, 1998.
2. Баракаев Р. Абдулла Авлоний ва болалар адабиёти. Т.: Фан, 2004.
3. Барноев С. Кичкина Хўжа Насриддин. Т.: Ёзувчи, 1998.
4. Белинский В.Г., Чернишевский Н.Г., Добролюбов Н.А. О детской литературе. – М., Дет.лит. 1983.
5. Жанни Родари. Рим эртаклари. – Т.: Радуга, 1989.
6. Свифт Ж. Гулливернинг саёхатлари. Т.: Шарк, 2006.
7. Брандис Е. От Эзопа до Джанни Родари. – М., 1980.

8. Детская литературе Австрии, Германии, Швецарии. Учебная хрестоматия. – М., 1997.
9. F.Sattarov., Ingliz tilidagi bolalar adabiyotining yangi bosqichga chiqishi. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal. - № 11/4, 2023. – 136 b.

Research Science and
Innovation House

